

Laarse, R. van der, Kuiper, Y., *Beelden van de buitenplaats. Elitievorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Adelsgeschiedenis III; Hilversum: Verloren, 2005, 256 blz., €23,-, ISBN 90 6550 856 2).

Dit derde deel in de serie adelsgeschiedenis is een bijdrage aan het eliteonderzoek en wel door de ontwikkeling en de betekenis van de buitenplaats en het buitenleven tussen 1815 en 1900 centraal te stellen. Van de elf artikelen die het bevat zijn er zes voorgedragen op het achttiende-eeuwse buiten Beeckestein bij Velzen. Maar de samenstellers betogen met klem dat de ontwikkelingen in de negentiende eeuw niet slechts een nabloei van de vorige eeuw waren. Er ontstond iets nieuws, duidelijk te onderscheiden van het landgoed of het adellijke kasteel. De adel verliet zijn kastelen en rijke burgers kochten de grond, bouwden buitenplaatsen, richtten de tuinen in volgens de toen populaire landschapsstijl, die de natuurbeleving aangenaam maakte. Tegelijkertijd werden in een sfeer van depolitisering vaderlandsliefde en eensgezindheid belangrijk. Willem I verhief oude regentenfamilies in de adelstand óf – van belang – erkende oude adeldom. De ‘gentrification’ van de regentadel en bankiersfamilies vond plaats binnen een nationale notabelencultuur. Maar binnen de diverse coterieën daarvan, die onophoudelijk met elkaar in ‘botsing’ kwamen, bestonden duidelijk dynastieke allianties: alles werd gedomineerd door ‘familisme’, vooral op de huwelijksmarkt. Volgens Van der Laarse was dit ‘familisme’ soms ‘verstikkend’ en kon het gewicht dat men hechtte aan vormen en manieren veel verklaren van de angsten in betere kringen uitgestoten te worden. Pas tegen 1890 begon dit standgebonden karakter van het privé- en openbare leven (dus ook in de politiek, want het bekleden van een ambt hoorde naast het in stand houden van een buitenplaats, tot de eerste taken van een familie) weg te vallen. Democratisering van de politiek, de hoge belastingen, de lager wordende pachtinkomens, en de verplaatsing van de wereldhandel van Amsterdam naar Rotterdam, hadden een teloorgang van de buitenplaatsen tot gevolg van Friesland tot Kennemerland en van de Utrechtse heuvelrug tot Gelderland. Daar werden nu luxueuze villa’s op allengs kleiner wordende percelen neergezet. De samenstellers van de bundel willen dit proces als een standsdefensief karakteriseren.

De bijdragen bestrijken deze complexe gang van zaken zonder natuurlijk alle facetten te kunnen behandelen. R. van der Laarse gaat in zijn ‘De hang naar buiten. De notabele levensvormen van het Amsterdamse handelskapitaal’ diep in op de zo-even gesignaleerde tendenzen, de eergevoelens en financiële overwegingen en de zo noodzakelijke zuinigheid om, wanneer gepast, luxe ten toon te kunnen spreiden. Y. Kuiper bekijkt de Friese situatie waar rond 1850 ongeveer veertig families, deels van rijke burger- deels van adellijke afkomst, de provinciale bestuurlijke elites vormden en later door huwelijken met elkaar versmolten. Van de ongeveer honderd toenmalige buitenplaatsen zijn er nu nog ongeveer dertig over. Kuiper zet zich af tegen de opvatting als zou in het Westen van Nederland het bezit van een buitenplaats door prestigeoverwegingen zijn bepaald en in het Oosten door traditie. In Friesland was dat door

de hang naar het buitenleven, de wens veel grond te bezitten, naar de seizoenen te leven én lokaal bestuur uit te oefenen. Met andere woorden door een verlangen naar een landsadellijke levensstijl. Het boek bevat verder een aantal casestudies, vaak mogelijk gemaakt door nog aanwezige archiefbestanden. E. Los en B. Olde Meierink behandelen het leven van de Amsterdamse regent Hendrik Daniël Hooft op zijn Utrechtse buiten Geerestein (1834-1839) waar hij een (nog aanwezige) neogotische toren met dito zaal aanbouwde. N. Jap-Tjong beschrijft Adriaan van der Hoops buiten Spaarnberg als een 'ferme ornée' met een aansluitende orangerie en een boerderij als Zwitsers chalet, waarin de bibliotheek was ondergebracht. M. Prins richt de blik op de buitenplaats Nijenburg van de familie Van Foreest (1742-1922) en analyseert de verervingsstrategie en het beeld van de familie-identiteit. W. de Haan doet hetzelfde voor de Van Reenens in Bergen (1851-1923). Deze familie wist – door de nood gedwongen – haar positie zakelijk te gebruiken en hun landgoed tot de badplaats Bergen aan Zee uit te bouwen. I. Groeneveld bespreekt het fantastische nabij Driebergen gelegen buiten Hydepark (1886-in 1942 verbrand en afgebroken) van de schatrijke Amsterdamse bankiersdochter Louise van Loon-Borski. Dit enorme gebouw en de prachtige tuin waren van alle technische snufjes voorzien en bestemd om er de internationale jetset te ontvangen. Het ontwerp was geïnspireerd op de luxehotels van de époque. Zij gaat uitgebreid in op de betekenis van de diverse stijlen die in het interieur gebruikt werden (Lodewijk XVI-stijl bijvoorbeeld werd als informeel beschouwd naar aanleiding van het informele huisgeluk van Marie Antoinette) en de strategische ligging van de ontvangst-, woon- en slaapruinten. R. J. A. Crols richt zich op de verburgerlijking van het buiten wonen in de tweede helft van de negentiende eeuw in Gelderland waar velen uit Amsterdam zich vestigden. P. van Mensch vertelt hoe jonkheer Henri van Sypestein, nadat zijn voorouders een adellijk verleden voor de familie hadden gecreëerd, zelf een nieuw middeleeuws slot bij Loosdrecht ontwierp en bouwde tussen 1912 en 1927. Hij richtte er een nog steeds te bezoeken museum in. P. van Zonneveld behandelt het Hollandse buitenleven in de Nederlandse literatuur. Tenslotte verhaalt de socioloog K. Bruin hoe jonkheer F. J. E. van Lennep (1890-1980) optrad als een van de eerste beschrijvers van de 'petite histoire' van de 'late regenten' (titel van zijn bekendste boek) en hoe hij te werk ging.

Een rijke bundel die veel verheldert, ook hoe families hun verleden manipuleerden in een voor hun aangename richting. Jammer genoeg staan er wel nogal wat drukfouten in die echter alleen worden opgemerkt als de mooie illustraties niet teveel afleiden.

E. O. G. Haitsma Mulier

Eijl, C. van, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam: Aksant, 2005, 279 blz., €29,90, ISBN 90 5260 194 1).

Ten tijde van onze Republiek was er in feite geen sprake van vreemdelingenbeleid, laat staan van een wet- en regelgeving dienaangaande. Vanuit het perspectief van bijvoorbeeld de provincie Holland was ook moeilijk vast te leggen wat nu precies het staatsrechtelijke verschil zou zijn tussen personen afkomstig uit de Graafschap in Gelderland, uit Twente of Friesland en die binnengekomen uit het Duitse Rijnland, Westfalen, Hannover of Jutland. Arbeidsmigratie (permanent, semi-permanent of seizoengebonden) was een onvermijdelijk, ja noodzakelijk gegeven. Zaak was het alleen er zorg voor te dragen, dat de armenkassen van stad of kerk niet zouden bezwijken onder de toestroom van personen afkomstig van elders. Want zich aan de plicht tot armenzorg onttrekken, ging ook niet. Waar de betrokkene ook vandaan kwam. In de grondwet van 1815 (artikel 4) klinkt dit nog door: ‘Allen die zich op het grondgebied van het Rijk bevinden, het zij ingezetenen of vreemdelingen, hebben gelijke aanspraak op bescherming van persoon en goederen.’

Ook zonder gedetailleerde studie daarvan is duidelijk, dat sindsdien zich heel wat gewijzigd heeft in de onbestemde positie van vreemdelingen op andermans grondgebied. Het heeft alles te maken met de ideeënontwikkeling rond het cluster van begrippen als natie, staatsvorming, burgerschap en nationaliteit. Ook in Nederland greep dit plaats. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw kwam als uiting daarvan dan ook heel wat wet- en regelgeving over de positie van vreemdelingen in ons land tot stand. Een opsomming van de belangrijkste wetten en verdragen brengt dit reeds aansprekend in beeld. De grondwet van 1815 werd al gereleveerd. Voordien (sinds 1808) bestond er wel een meldingsplicht. De invoering van het Burgerlijk Wetboek in 1838 regelde formeel wie wel of geen Nederlander in de zin van de wet was, en ook het verlies van het Nederlanderschap en hoe het zat wanneer een Nederlander met een niet-Nederlander in de echt verbonden werd en dan ook nog kinderen kreeg. De grondwet van 1848 vroeg om tal van wetten waarin de in de grondwet neergelegde opvattingen in aparte wetten werden uitgewerkt, zoals gebeurde met de Nationaliteitswet (1850) en de Vreemdelingenwet (1849). In 1853 kwam de Wet op de benoeming van vreemdelingen in overheidsdienst; in 1861 de Landverhuizerswet; in 1875 de Uitleveringswet. Allerhande zaken als naturalisatie, paspoort, visum, toelatingspapieren of recht op doortocht alsmede uitgeleiding van ongewenste personen, enzovoort, enzovoort, werden geregeld, omschreven en vastgelegd. Steeds meer ook werd de eigen speelruimte voor lagere overheden ingekort en intensiverde de natiestaat zijn vat op het vreemdelingenbeleid. Dit liep uit op een nieuwe Wet op het Nederlanderschap (1892).

De Eerste Wereldoorlog en zeker niet minder de crisisjaren na 1929 brachten weer een nieuwe stroom van wetgeving en uitwerking daarvan op gang: bijvoorbeeld de Vreemdelingentoezichtwet en het Vreemdelingen-